

Д.С. Порохняк

porokhnyak.dasha@gmail.com

Вікові особливості морального розвитку молодших школярів

Porokhniak D.S. Age peculiarities of junior pupils' moral development / D.S. Porokhniak // Problems of Modern Psychology: Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / edited by S.D.Maksymenko, L.A.Onufrieva. – Issue 25. – Kamianets-Podilsky: Aksioma, 2014. – P. 393-403.

Д.С. Порохняк. Вікові особливості морального розвитку молодших школярів. У статті розглядаються основні підходи вітчизняних та зарубіжних вчених до вивчення понять «моральність» і «моральний розвиток», а також розглянуто їх співвідношення. Констатовано, що моральність є внутрішньою особистісною рисою, а моральний розвиток – процесом, завдяки якому відбувається інтеріоризація суспільних понять про позитивне і негативне, через спостереження за вчинками дорослих, їх імітацію та засвоєння після отримання зворотного зв'язку. Проаналізовано вікові особливості молодших школярів, а також, новоутворення, поява яких є необхідною умовою ефективного розвитку моральної сфери дітей. Встановлено, що діти цього віку вже здатні самостійно засвоювати моральні вимоги та правила, які ставить перед ними суспільство, та приймати їх. У молодшому шкільному віці відбувається активний розвиток моральних почуттів та соціальних якостей. Діти розпочинають виявляти чуйність і доброту, емпатію і турботу. Тоді як закріплення відбувається завдяки накопиченню ними досвіду відповідальної поведінки. Акцентується увага на тому, що даний вік є чутливим для морального розвитку та виховання дитини, ефективність якого залежить від правильності побудови з нею взаємовідносин значущими дорослими. Показано, що вікові зміни, які відбуваються в учнів початкових класів, свідчать про значне зростання здатності до більш складних форм взаємодії з соціальним оточенням на основі моральних норм та зобов'язань. У результаті теоретичного аналізу встановлено, що основною умовою морального розвитку молодших школярів є розвиток моральних якостей і почуттів особистості, зокрема чуйності.

Ключові слова: особистість, моральний розвиток, моральні якості, чуйність, молодший шкільний вік.

Д.С. Порохняк. Возрастные особенности нравственного развития младших школьников. В статье рассматриваются основные подходы отечественных и зарубежных учёных к изучению понятий «нравственность» и «нравственное развитие», а также рассмотрено их соотноше-

ние. Констатировано, что нравственность является внутренней личностной чертой, а нравственное развитие – процессом, благодаря которому происходит интериоризация общественных понятий о положительном и отрицательном, через наблюдение за поступками взрослых, их имитацию и усвоение после получения обратной связи. Проанализированы возрастные особенности младших школьников, а также новообразования, появление которых является необходимым условием эффективного развития нравственной сферы детей. Установлено, что дети этого возраста уже способны самостоятельно усваивать моральные требования и правила, которые ставит перед ними общество, и принимать их. В младшем школьном возрасте происходит активное развитие нравственных чувств и социальных качеств. Дети начинают проявлять чуткость и доброту, эмпатию и заботу. Тогда как закрепление происходит благодаря накоплению ими опыта ответственного поведения. Акцентируется внимание на том, что данный возраст является сенситивным для нравственного развития и воспитания ребенка, эффективность которого зависит от правильности построения с ним взаимоотношений значимыми взрослыми. Показано, что возрастные изменения, которые происходят у учащихся начальных классов, свидетельствуют о значительном росте способности к более сложным формам взаимодействия с социальным окружением на основе моральных норм и обязательств. В результате теоретического анализа установлено, что основным условием нравственного развития младших школьников является развитие нравственных качеств и чувств личности, в частности чуткости.

Ключевые слова: личность, нравственное развитие, моральные качества, чуткость, младший школьный возраст.

Постановка проблеми. Морально-психологічний стан сучасного українського суспільства, в якому відбуваються процеси соціально-економічного перетворення, вимагає приділення особливої уваги питанням морального розвитку підростаючого покоління. Останнім часом спостерігається загострення проблеми порушень моральних норм учнями різних вікових категорій, зокрема й молодшого шкільного віку. Знання вікових особливостей морального розвитку молодших школярів може сприяти розробці ефективних методів психологічного та педагогічного впливу на розвиток особистості дитини, з метою навчання самостійного дотримання нею моральних норм і коригування своєї поведінки як у конкретній ситуації, що склалася, так і в найближчому майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню різних аспектів проблеми морального розвитку молодших школярів присвячені дослідження О.В. Гудими, В.І. Житарюка, Р.В. Павелківа та ін. Так, О.В. Гудиму [1] цікавили психолого-педагогічні детермінанти моральних вчинків учнів молодшого шкільного віку, їх генеза та шляхи формування. Науковий інтерес дослідника

був спрямований на виділення детермінант морального розвитку, уточнення критеріїв їх оцінювання, обґрунтування та доповнення психолого-педагогічних методів і засобів їх комплексного розвитку. Вивченням детермінант соціальної поведінки молодших школярів займався Р.В. Павелків [12]. Об'єктом дослідження вченого стали моральна свідомість і самосвідомість дітей цього віку. Автор розкрив питання щодо структури досліджуваних феноменів, їх взаємозв'язку та закономірностей розвитку.

Психологічні передумови морального розвитку особистості в молодшому шкільному віці вивчав В.І. Житарюк [3]. Науковець висвітлив і розширив уявлення про трансформацію «Я-концепції» молодших школярів, конкретизував зміст механізму ідентифікації, який, на його думку, впливає на засвоєння моральних норм, а також підкреслив значимість фасилітуючого стилю педагогічного спілкування. Однак, поза межами наукового інтересу дослідників залишилося питання щодо визначення основних наукових підходів до вивчення проблеми вікових особливостей морального розвитку молодших школярів, що й стало метою нашої наукової статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складно зрозуміти поняття «моральний розвиток» без розгляду такої загальнолюдської цінності як «моральність». Багато філософів і психологів визначають моральність як внутрішню рису особистості, як установку індивіда діяти за своєю волею і совістю. В.І. Житарюк визначив це поняття у ракурсі духовності: «Моральність – це основна складова духовності, що дозволяє особистості осмислити сенс власного життя, збагнути мету, задля якої живе, усвідомити свою неповторність, відповідальність за все, що робить» [3, с.9]. Д.В. Дмитрієв розкрив значення поняття «моральність» за допомогою прикметника «моральний». Вчений інтерпретує його, як «те, що стосується моралі, понять про добро, правду, справедливість і т.ін.» [16, с.692].

Значний внесок у вивчення проблем моральності і розвитку особистості зробили такі відомі вчені: А. Маслоу, Ж. Піаже, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм, К. Хорні та ін. На їх думку, лише в результаті незадоволення основних потреб, в людині виникають руйнівні сили. Якщо «моральність» – це внутрішня риса особистості, то «моральний розвиток» – це «процес, за допомогою якого діти інтеріоризують суспільні поняття про правильне і неправильне» [4].

Прихильники різних наукових підходів і теорій пропонують неоднакові пояснення цього поняття. Згідно з психоаналітич-

ним підходом, моральний розвиток являє собою стримування прагнення до максимального задоволення потреб, на користь моральних норм поведінки, актуальних для певної реальності. Представники теорії соціального навчання схиляються до думки, що процес морального розвитку дітей відбувається через спостереження за вчинками дорослих людей і уявне повторення їх дій. Після імітації спостережуваної поведінки й отримання нагороди чи покарання той чи інший вид поведінки засвоюється дитиною як морально прийнятний, чи ні. Згідно з теорією когнітивного розвитку, цей процес розглядається, як «відображення способу дитячих міркувань про моральні дилеми, що, в свою чергу, є продуктом їх інтелектуального розвитку» [4, с.196].

Низка вчених (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, Я.Л. Обухів, С.Г. Якобсон та ін.) визнають спадкоємність морального розвитку від дитинства до більш старших вікових періодів і важливість морального впливу оточуючих. На їх думку, якісні зміни відбуваються завдяки ускладненню Я-образу дитини.

О.М. Леонт'єв вважає, що зародження морального розвитку в дитини відбувається у процесі переживання. Тоді як джерелом такого переживання є зіткнення мотивів прагматичного характеру з мотивами, які пов'язані зі ставленням дитини до іншої людини, а також з уявленням дитини про себе в різних ситуаціях [7].

За О.В. Гудимою, «моральний розвиток людини визначається моральною вихованістю», показником якої є моральні якості особистості. Формування цих якостей відбувається через усвідомлене засвоєння людиною певних знань про норми моралі; закріплення позитивного ставлення до них та отримання досвіду моральної поведінки. Розвиток моральних якостей є необхідною умовою морального розвитку особистості в цілому [1].

Для більш глибокого розуміння процесів, що сприяють моральному розвитку молодших школярів, розглянемо особливості психічного розвитку дітей в цей віковий період. Розвиток психіки здійснюється переважно на основі провідної для конкретного вікового періоду діяльності. Для молодших школярів такою діяльністю є навчання, що впливає на мотиви їх поведінки. Адаптація до нової діяльності відбувається через поступове звикання до її вимог, дотримання яких сприяє розвитку нових якостей особистості (новоутворень), що відсутні у дошкільників. Основними новоутвореннями психічного розвитку молодших школярів є: рефлексія, довільність і внутрішній план дій. Завдяки їм психічний розвиток молодшого школяра досягає необхідного

рівня для переходу до наступного вікового періоду. Формування в дитини внутрішнього плану дій і рефлексії власної поведінки забезпечує розвиток потреби в отриманні суспільного визнання до завершення молодшого шкільного віку. Взаємини молодших школярів регулюються певними нормами, які в міру проходження цього вікового періоду істотно змінюються: від норм «дорослої» моралі (тобто норм, що покладаються дорослими) до «стихійних дитячих норм» (на основі яких відбувається оцінювання якостей друга) [5].

На думку Л.І. Божович і Т.Є. Коннікової, «в дитини на певному етапі вікового розвитку, в результаті засвоєння нею соціального досвіду, виникають специфічні для морального формування особистості утворення (функціональні системи), що містять якісно своєрідне для цього вікового етапу поєднання моральних знань, почуттів і звичок. Такі новоутворення збагачують особистість дитини і становлять передумови подальшого засвоєння нею соціального досвіду і морального розвитку» [2, с.81].

Низка вчених (І.Д. Бех, В.С. Мухіна, Р.С. Немов та ін.) відзначають, що в молодшому шкільному віці відбувається інтенсивний розвиток самооцінки, товарищескості, допитливості, моральних і соціальних якостей, почуттів: доброти, чуйності, емпатії та ін., а також відповідальності. Зазначені якості та почуття сприяють ефективному спілкуванню дитини з іншими людьми.

Виникає «внутрішня позиція», яка являє собою більш усвідомлене ставлення до себе, до інших людей, подій, вчинків і виявляється в тому, «що у свідомості дитини виділяється система моральних норм, яким вона слідує чи намагається слідувати завжди і скрізь, незалежно від обставин, які склалися» (Г.А. Мішакіна) [9, с.52]. В.С. Мухіна підкреслила: «У психології встановлено, що розвиток моральних почуттів відбувається в результаті «переселення всередину» нормативних знань і тих моральних почуттів, які виникають у дитини під впливом оцінки з боку дорослого» [10, с.312].

Л.І. Божович, Л. Кольберг та ін. відзначили, що моральний розвиток у цей період пов'язаний з рівнем когнітивного розвитку молодшого школяра. Діти у віці 7-9 років здатні самостійно засвоювати ті моральні вимоги, які ставить перед ними суспільство. На думку вчених (І.Д. Бех, З.С. Карпенко, О.В. Скрипченко та ін.), у цьому віці вже є психофізіологічні передумови для формування саморегуляції поведінки на основі моральних вимог і діти здатні самостійно контролювати свої імпульсивні вчинки та дії [3].

У молодшому шкільному віці з'являється відповідальність дитини за свою поведінку, завдяки прийняттю вимог моралі, правил (Т.В. Морозкіна). Діти починають підкорятися суспільним моральним вимогам і проявляти чуйність і турботу (Л.Кольберг, Гілліган). За В.П. Левкович, «саме внутрішня регуляція поведінки стає умовою реалізації в поведінці та діяльності активної моральної позиції особистості щодо довкілля. Зовнішні об'єкти стають спонуками поведінки; лише через ставлення до них суб'єкта» [6, с.67].

Завдяки включенню дитини у нові системи взаємин і діяльності відбувається розвиток особистісних якостей і пізнавальних процесів, які стають більш довільними та стійкими (Р.С. Немов). До важливих особистісних якостей дітей цього віку можна зарахувати й довіру до дорослих, підпорядкування авторитету та наслідування. Характеризуючи себе, молодший школяр, повторює думку дорослих про себе (В.С. Герасимова).

В.С. Мухіна відмітила, що наслідування буває мимовільним (запозичення дії на несвідомому рівні) і довільним («вольовий акт, який надбудовується над мимовільним наслідуванням»). Дорослі, на її думку, можуть користуватися цією якістю для розвитку і виховання в дітей продуктивних звичок, моральних якостей і почуттів [10]. У молодших школярів з'являється й вольова регуляція поведінки, що пов'язана з мотивами досягнення успіхів і уникнення невдач. Закріплення одного з них залежить від переважання заохочення за успіхи чи покарання за невдачі.

За І.Г. Малкіною-Пих, істотною рисою кризи семи років є «початок диференціації внутрішньої і зовнішньої сторони особистості дитини» [8, с.160]. Дитина починає більш усвідомлено орієнтуватися в тому, що вона переживає, розуміти значення певних якостей і почуттів. Психолог підкреслює, що «завдяки узагальненню переживань до семи років з'являється логіка почуттів» [8, с.139]. Перебудова та ускладнення емоційно-мотиваційної сфери призводить до того, що перш ніж діяти, дитина більше роздумує.

За О.В. Скрипченко [15], у цьому віці відбувається інтенсивний моральний розвиток, завдяки активному накопиченню дитиною досвіду соціальної поведінки. В.С. Мухіна вважає, що моральне виховання дитини починається в молодшому шкільному віці і залежить від правильності побудови з нею стосунків, завдяки яким вона отримує досвід відповідальної поведінки. Учні 1-х і більшість учнів 2-х класів найчастіше не здатні до повноцінної саморегуляції, тоді як школярі, що навчаються в третьому і

четвертому класах, в змозі управляти собою, своїми почуттями і поведінкою.

Для розгляду питання вікових особливостей морального розвитку молодших школярів цікавим є факт, що в 1-х класах діти віддають перевагу спілкуванню з учителем, перед спілкуванням зі своїми однолітками, тому що авторитет вчителя є для них дуже високим. Але вже до 3-4-го класу вчитель стає менш авторитетною і значущою фігурою, а інтерес до спілкування з ровесниками зростає. Одночасно із зовнішніми змінами характеру спілкування відбувається внутрішня перебудова, що виявляється у зміні тем і мотивів спілкування. Якщо в 1-х класах учні вибирали партнера по спілкуванню, орієнтуючись на оцінки вчителя і їх успіхи в навчанні, то до 3-4 класу мотивація міжособистісних виборів пов'язана з незалежною оцінкою особистісних якостей і форм поведінки партнера по спілкуванню [9, с.59].

О.В. Гудима, досліджуючи мотиви поведінки дітей даного віку при здійсненні морального вчинку, стверджує, що вони дуже мінливі протягом 1-4-х класів. На їх становлення, на думку науковця, впливає те, як до вчинку дитини ставляться вчителі, однолітки і т.ін. Вплив цих факторів протягом молодшого шкільного віку є різним. Значимість кожного з них то підвищується, то слабшає у міру проходження учнями навчання від першого до четвертого класу. Цікаві й дослідження психолога щодо розуміння молодшими школярами значення такої моральної категорії як «чуйність». Він зазначив, що учні перших і других класів ототожнюють цю категорію з іншими моральними категоріями, тому помилково трактують її значення. А учні третіх – четвертих класів вже на більш високому рівні розуміють основні складові цієї якості, хоча багато школярів не відмежовують чуйність від інших позитивних моральних категорій [1]. Чуйності дитина вчиться, як правило, через наслідування зовнішнім проявам цієї якості у дорослих.

Р.В. Павелків підкреслює, що учням 1-х класів ще важко усвідомити мотиви власних вчинків, тоді як для більшості учнів 2-3-х класів це вже доступно [12]. Дитячий психолог О.Г. Сverdlova стверджує, що якщо у восьмирічної дитини лише з'являється схильність до оцінних дій, то поняття «справедливість» стає значущим вже для дев'ятирічних дітей. Дитина готова прийняти те чи інше покарання, якщо відчуває, що вона його заслужила [14].

В.О. Крутецький вважає, що фундамент моральної поведінки закладається саме в молодшому шкільному віці. Вчений вивчав питання про розвиток моральних суджень і понять у мо-

лодших школярів, які, на його думку, стають більш аргументованими, визначеними і значно збагачуються від 1-го до 3-го класу. Моральні судження першокласників переважно засновані на поясненнях, вказівках значущих дорослих і на досвіді власної поведінки. Також він відзначив, що в учнів 2-3-х класів ще спостерігається вміння аналізувати досвід інших людей [2].

Висновки. Отже, описані вище вікові зміни свідчать про значне зростання здатності молодшого школяра до більш складних форм взаємодії з соціальним оточенням на основі моральних норм і зобов'язань. У міру дорослішання учнів від 1-го до 4-го класу відбувається зміна характеру їх спілкування: від необхідності взаємодії з дорослим до прояву інтересу до спілкування з однолітками; а також мотивів поведінки, суджень. Умовою морального розвитку дітей є розвиток моральних якостей особистості, почуттів і накопичення досвіду моральної та соціальної поведінки. Важливим моральним почуттям є чуйність, розвиток якого відбувається через наслідування його зовнішнім проявам у дорослих. Тому важливим є питання щодо психолого-педагогічних умов і чинників розвитку цього почуття в молодших школярів, що надалі стане предметом наших наукових пошуків.

Список використаних джерел

1. Гудима О.В. Психолого-педагогічні детермінанти моральних вчинків учнів молодшого шкільного віку: дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 / Олександр Васильович Гудима. – К., 2007. – 237 с.
2. Божович Л.И. О нравственном развитии и воспитании детей / Л.И. Божович, Т. Е. Конникова // Вопросы психологии. – 1975. – №1. – С. 80–89.
3. Житарюк В.І. Психологічні передумови розвитку моральності молодших школярів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 / Василь Іванович Житарюк. – Івано-Франківськ, 2008. – 194 с.
4. Кордуэлл М. Психология. А – Я: Словарь-справочник / М. Кордуэлл. – М.: ФАИР–ПРЕСС, 2000. – 448 с.
5. Коссов Б.Б. Психомоторное развитие младших школьников: методические разработки / Б.Б. Коссов. – М.: АПН СССР, 1989. – 109 с.
6. Левкович В.П. Моральная регуляция поведения и активность личности / В.П. Левкович // Социальная психология личности/ [отв. ред. М.И. Бобиева, Е.В. Шорохова]. – М.: Наука, 1979. – 67 с.

7. Леонтьев Д.А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности (статья вторая) / Д.А. Леонтьев // Вестник Моск. унта. Сер. 14. Психология. – 1997. – №1. – С. 20–27.
8. Малкина-Пых И.Г. Возрастные кризисы: Справочник практического психолога / И.Г. Малкина-Пых – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 896 с.
9. Мишакова Г.А. Психологические особенности проявлений нравственности младших школьников, воспитывающихся в различных социально-педагогических условиях: дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук: 19.00.07 / Галина Александровна Мишакова. – Самара, 2010. – 227 с.
10. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов / В.С. Мухина – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 456 с. – (9-е изд., стереотип.).
11. Немов Р.С. Психология: учебник для студентов высш. пед. учеб. заведений / Р.С. Немов. – М.: Просвещение; Владос, 1994. – 496 с. – (Психология образования: в 2 кн., кн. 2).
12. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці: дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: 19.00.07 / Роман Володимирович Павелків. – Рівне, 2005. – 455 с.
13. Психология личности: учеб. пособие для вузов в 2 т. / [ред.-сост. Д.Я. Райгородский]. – Самара: Изд. Дом «БАХРАХ–М», 2002. – Т. 2 : Отечественная психология. – 2002. – 542, [1] с.
14. Родителям о детях / [ред. О. Г. Свердлов]. – М.: Знание, 1999. – 192 с.
15. Скрипченко О.В. Психолого-педагогічні основи навчання / О.В. Скрипченко, О.С. Падалка, Л.О. Скрипченко. – К.: Український Центр духовної культури, 2005. – 710 с. – (Видання друге доповнене).
16. Толковый словарь русского языка / [ред. Д. В. Дмитриев]. – М.: ООО «Издательство Апрель»; ООО «Издательство АСТ», 2003. – 1582 с. – (Словари Академии Российской).

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Gudima O.V. Psihologo-pedagogichni determinanti moral'nih vchinkiv uchniv molodshogo shkil'nogo viku: dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk : 19.00.07 / Oleksandr Vasil'ovich Gudima. – K., 2007. – 237 s.

2. Bozhovich L.I. O npravstvennom razvitii i vospitanii detej / L. I. Bozhovich, T. E. Konnikova // Voprosy psihologii. – 1975. – №1. – S. 80–89.
3. Zhitarjuk V.I. Psihologichni peredumovi rozvitku moral'nosti molodshih shkoljariv: dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk : 19.00.07 / Vasil' Ivanovich Zhitarjuk. – Ivano-Frankivs'k, 2008. – 194 s.
4. Kordujell M. Psihologija. A – Ja: Slovar'-spravochnik / M. Kordujell. – M.: FAIR-PRESS, 2000. – 448 s.
5. Kossov B.B. Psihomotornoe razvitie mladshih shkol'nikov: metodicheskie razrabotki / B. B. Kossov. – M.: APN SSSR, 1989. – 109 s.
6. Levkovich V.P. Moral'naja reguljacija povedenija i aktivnost' lichnosti / V.P. Levkovich // Social'naja psihologija lichnosti/ [otv. red. M. I. Bobieva, E. V. Shorohova]. – M.: Nauka, 1979. – 67 s.
7. Leont'ev D.A. Ot social'nyh cennostej k lichnostnym: sociogenez i fenomenologija cennostnoj reguljaciji dejatel'nosti (stat'ja vtoraja) / D. A. Leont'ev // Vestnik Mosk. un-ta. Ser. 14. Psihologija. – 1997. – №1. – S. 20–27.
8. Malkina-Pyh I.G. Vozrastnye krizisy: Spravochnik prakticheskogo psihologa / I. G. Malkina-Pyh – M.: Izd-vo Jeksmo, 2005. – 896 s.
9. Mishakova G.A. Psihologicheskie osobennosti projavlenij npravstvennosti mladshih shkol'nikov, vospityvajushhihsja v razlichnyh social'no-pedagogicheskikh uslovijah: dis. na soiskanie uch. stepeni kand. psihol. nauk: 19.00.07 / Galina Aleksandrovna Mishakova. – Samara, 2010. – 227 s.
10. Muhina V.S. Vozrastnaja psihologija: fenomenologija razvitija, detstvo, otrochestvo: Uchebnik dlja stud. vuzov / V.S. Muhina – M.: Izdatel'skij centr «Akademija», 2004. – 456 s. – (9-e izd., stereotip.).
11. Nemov P.C. Psihologija: uchebnik dlja studentov vyssh. ped. ucheb. zavedenij / R.S. Nemov. – M.: Prosveshhenie: Vldos, 1994. – 496 s. – (Psihologija obrazovanija: v 2 kn., kn. 2).
12. Pavelkiv R. V. Rozvitok moral'noisvidomosti i samosvidomosti v molodshomu shkil'nomu vici: dis. na zdobuttja nauk. stupenja doktora psihol. nauk: 19.00.07 / Roman Volodimirovich Pavelkiv. – Rivne, 2005. – 455 s.
13. Psihologija lichnosti: ucheb. posobie dlja vuzov v 2 t. / [red.-sost. D. Ja. Rajgorodskij]. – Samara: Izd. Dom «BAHRAH-M», 2002. – T. 2 : Otechestvennaja psihologija. – 2002. – 542, [1] s.

14. Rодiteljam o detjah / [red. O. G. Sverdlova]. – M.: Znanie, 1999. – 192 s.
15. Skripchenko O.V. Psihologo-pedagogichni osnovi navchannja / O. V. Skripchenko, O. S. Padalka, L. O. Skripchenko. – K.: Ukraïns'kij Centr duhovnoï kul'turi, 2005. – 710 s. – (Vidannja druge dopovnene).
16. Tolkovyj slovar' russkogo jazyka / [red. D. V. Dmitriev]. – M.: OOO «Izdatel'stvo Aprel'»; OOO «Izdatel'stvo AST», 2003. – 1582 s. – (Slovari Akademii Rossijskoj).

D.S. Porokhniak. Age peculiarities of junior pupils' moral development. This article reviews the main approaches of native and foreign scientists to the study of «morality» and «moral development» and their correlation. It is stated, that morality is the internal feature of a person and moral development is the process due to which the externalization of social concepts of positive and negative things takes place with the help of the observing the adults actions, their imitation and assimilation after receiving the feedback. The age peculiarities of junior pupils and the new formations, which are the necessary condition for the effective development of children's moral sphere, are analyzed. The children of this age are found to be able to adopt the moral requirements and rules which society has set to them, and accept these requirements.

At the early school age there is the active development of moral senses and social qualities. The children begin to show compassion and kindness, empathy and care. The consolidation occurs due to the gathering of experience of responsible behavior.

Attention is focused on the fact that, this age is sensitive to moral development and education of a child, which effectiveness depends on the correct relationships with the significant adults. It is shown that age changes that happen with primary school children, showed a significant increase of ability for more complicated forms of the interaction with the social environment on the basis of moral norms and obligations. As a result, the theoretical analysis shows that the main condition for the moral development of primary school children is the development of moral character and feelings of the personality, in particular the sensitiveness.

Key words: personality, moral development, moral character, compassion, primary school age.

Отримано: 21.07.2014 р.